

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРИВАТНІСТЬ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ ТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

FORMATION OF THE HUMAN RIGHT TO PRIVACY CONCEPT IN WESTERN EUROPEAN COUNTRIES AND THE UNITED STATES OF AMERICA: A RETROSPECTIVE ASPECT

Пальченкова В.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Національний університет «Запорізька політехніка»

Стоматов Е.Г., к.ю.н., доцент,
суддя
Комунарський районний суд м. Запоріжжя

Проаналізовано стан дослідження права на приватність представниками історичної та юридичних наук. Досліджено історичні зміни у розумінні та законодавчому регулюванні права на приватність особистого і сімейного життя. З'ясовано особливості підходів до періодизації історичної екзегези права на приватність. Визначено, що юридико-правовий зміст приватності змінюється в залежності від конкретного історичного періоду, його контексту та регіональності, тісно пов'язаний з розвитком нових технологій, що збільшують можливості втручання держави, корпорацій, громадських об'єднань та окремих осіб у особисте та сімейне життя людини. Приватність розглядається як певна історична реальність, яка трансформується і узгоджується залежно від визнання цінності людини, її благ, прав та свобод. З'ясовано, що переломними моментами в розумінні права на повагу до приватного життя людини здебільшого є такі історичні події (географічні відкриття, революційні процеси, катаклізми, технологічні та технічні інновації тощо), які змінюють світогляд та світосприйняття людини, філософію приватності, усвідомлення меж приватності самою людиною. Також історія розвитку концепту приватності засвідчила, що як певне право приватність життя має бути оголошена на конституційному рівні, саме на цьому рівні мають бути визначені межі втручання держави в його реалізацію.

Перспективними напрямками належної реалізації права на приватність, його охорони та захисту, зокрема й засобами кримінального права визначені зокрема: ті, які забезпечуватимуть захист конфіденційної інформації людини в інформаційному просторі (чітке визначення правил поведінки з такою інформацією з боку інших людей, юридичних осіб чи держави); уточнення об'єкту кримінально-правової охорони права на приватне життя та розмежування з іншими способами охорони чи захисту (інші галузі права), визначення інтенсивності й діапазону такої охорони, з огляду на різноманітність проявів приватності (privacy) людини в повсякденному житті.

Ключові слова: право на приватність (privacy), конфіденційність, особисте і сімейне життя, таємниця

The article analyzes the state of research of the right to privacy by representatives of historical and legal studies. Historical changes in the understanding and legislative regulation of the right to privacy of personal and family life are studied. The article examines the peculiarities of approaches to periodization of the historical exegesis of the right to privacy. It is found that the legal content of privacy varies depending on a particular historical period, its context and regionality, and is closely related to the development of new technologies, which increase the possibilities of interference by a state, corporations, public associations and individuals in a person's private and family life. Privacy is viewed as a certain historical reality which is transformed and harmonized depending on the recognition of the value of a person, their goods, rights and freedoms. It is established that the turning points in the understanding of the right to respect for a person's private life are mostly historical events (geographical discoveries, revolutionary processes, cataclysms, technological and technical innovations, etc.) which change a person's worldview and world perception, the philosophy of privacy, and the awareness of the limits of privacy by the person themselves. Also, the history of the privacy concept development has shown that, as a certain right, privacy should be declared at the constitutional level, and it is at this level that the limits of state interference in its realization should be determined.

Promising areas for the proper implementation of the right to privacy, its protection and defense, including by means of criminal law, are identified, in particular: those that will ensure the protection of a person's confidential information in the information space (clear definition of the rules for handling such information by other people, legal entities or a state); clarification of the object of criminal law protection of the right to privacy and delineation with other methods of protection or defense (other branches of law), determination of the intensity and range of such protection, taking into account the variety of manifestations of a person's privacy in everyday life.

Key words: right to privacy, confidentiality, personal and family life, secrecy.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань сучасного права є пошук оптимальної моделі взаємовідносин (взаємодії) держави та особистості. Безумовно право на приватність особистого і сімейного життя займає центральне місце на шляху до вирішення цього завдання. Це пов'язано з тим, що ступінь свободи окремого індивіда визначає ступінь свободи суспільства в цілому та врешті решт є показником рівня соціального, правового та демократичного розвитку держави. Відтак утилітарний інтерес становить дослідження формування поваги до приватного та сімейного життя (як його частини) як певного концепту, який покладений в основу охорони приватності на міжнародному рівні, визнання поваги до приватного життя однією з важливих цінностей і конвенційних прав людини. Завданням держави є створення належного механізму забезпечення, охорони та захисту такого права в різних сферах життєдіяльності, визначення меж реалізації цього права особою в демократичному суспільстві та пошук

оптимального балансу між можливостями, яке надає це право та межами втручання у нього з боку держави. Визначення ж меж кримінально-правової охорони права на приватне та сімейне життя неможливе без з'ясування змісту цього права, без аналізу концепту поваги до приватності від його становлення до сучасного розуміння. Не втручання в особисте і сімейне життя не варто розуміти як революційний крок, що було здійснено лише у середині ХХ ст. й такий, що відкидає досвід реалізації приватності у минулому, протистоїть сучасній системі реалізації права на конфіденційність. Уявлення про приватність змінюються разом зі змінами у суспільстві, саме тому варто спиратися на історичний досвід, адже саме він є основою для розуміння й розкриття змісту права на приватність, його видів, форм, чинників що впливають на ефективність реалізації та меж застосування.

Стан дослідження проблеми. У світовій науці, зокрема західноєвропейській та американській, від-

повідні дослідження пов'язані з іменами М. Вінока, (M. Winock), Р. Хіксона (R.F. Hixson), Ар'єса (Ph. Aries), Дж. Дюбі (G. Duby), Д. Солоува (D.J. Solove), Д.Х. Флаєрти (D.H. Flaherty), К. Гормлі (K. Gormley), Е.С. Гаффіна (E.S. Gaffin), Я. Холваст (J. Holvast). Кожен із них зробив вагомий внесок у правове розуміння права на приватність, розвиваючи тему правової реалізації та регулювання права на особисте і приватне життя, у тому числі, ними було здійснено ретроспективний аналіз цього феномену. Саме тому науковий екскурс в цьому напрямку має бути цікавим задля визначення потенціалу досвіду законодавчого регулювання та правого тлумачення права на приватне і сімейне життя.

Метою даної статті є розгляд зародження та формування права на приватне життя, визначення його складових та сфер реалізації для подальшого уточнення змісту права на приватне життя як об'єкту кримінально-правової охорони та розмежування з способами охорони (захисту), передбаченими іншими галузями права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування й закріплення на законодавчому рівні права на приватне та сімейне життя, забезпечення дієвого механізму його реалізації та охорони, носить складний контр-аверсійний характер. Ще кілька років тому можна було говорити про те, що в Україні відсутні наукові розвідки, присвячені вивченню історії приватності та її правового змісту. Піонером у дослідженні передісторії «прайвесі» можна вважати українського вченого конституціоналіста, В.О. Серьогіна, який охарактеризував основні риси політико-правових аспектів розуміння приватного життя в державах античності, в епоху Просвітництва, Нового та Новітнього часу [1–3].

Ідея вивчення історії приватного життя належить французьким історикам М. Віноку (M. Winock) та Ф. Ар'єсу (Ph. Aries), всього до роботи в кінці 70-х на початку 80-х рр. минулого століття долучилися більше сорока вчених з різних країн світу. Результатом спільної роботи стало п'ятитомне видання, що охоплює період у понад дві тисячі років й присвячене історії приватності західної цивілізації, з її розмаїттям регіональних відмінностей та звичаїв [4–9]. У передмові до першого тому Дж. Дюбі (G. Duby) пише, що метою цієї серії є демонстрація змін, що впливають на характер та саму ідею приватного життя [4, р. 6]. Автори розглядають історію приватності на прикладі архітектури, сім'ї, релігії, образотворчого мистецтва та всевітніх пандемій. Розділивши її на окремі п'ять книг, по суті науковці запропонували періодизацію історії приватного життя. Перша книга у найдрібніших подробицях розповідає про те, яким було життя у стародавньому світі, від Римської держави до раннього середньовіччя на Заході та Візантійському Сході. Друга книга, під назвою «Одкровення Середньовіччя» присвячена повсякденному життю селян та феодалів у XI–XV ст. Науковці задаються питанням чи правомірно говорити про приватне життя у Середні віки? Й дають ствердну відповідь, «без вагань використовуємо поняття приватного життя, яким би нетиповим воно не було у цьому періоді» [5, р. 8]. Третя книга розкриває розуміння приватності в епоху Ренесансу, хронологічно висвітлюючи історію приватного життя у XVI – першій половині XVII століття. В окремих, четвертій книзі показана трансформація публічного та приватного при переході від середньовічної до буржуазної держави, вона охоплює період від Великої Французької буржуазної революції до початку першої світової війни. Нарешті в п'ятій книзі дається характеристика трансформаційних процесів права на приватність у добу модерну. Вважаємо, що дане дослідження та висновки зроблені його авторами мають непересічне значення для розуміння сутності приватності, у тому числі правознавцями, що переймаються питаннями його кримінально-правового захисту, намагаючись знайти баланс між законодавчим регулюванням права на конфі-

денційність особистого життя та публічними інтересами суспільства й держави.

Зупинимося докладніше на деяких з цих висновків. Один із самих впливових істориків-медієвістів Дж. Дюбі, акцентував увагу на тому, сама якість приватного життя була предметом постійних трансформацій. На кожному з етапів деякі речі брали свій початок у дуже далекому минулому й залишалися незмінними. Інші еволюціонували, або шляхом поступового розвитку, або радикальних змін [4, р. 6]. Ми можемо це підтвердити яскравими прикладами зі законодавчої практики. Дійсно деякі складові приватного життя беруть свій початок у дуже далекому минулому й залишилися майже незмінними до сьогодні. Так, поняття лікарської таємниці оформилося ще у V ст. до н.е., й було чітко сформульовано «батьком сучасної медицини» Гіппократом [9, с. 88]. Українська авторка, І.В. Шатковська, яка вивчала національну історію правового регулювання лікарської таємниці, констатує, що сьогодні одні держави включають клятву Гіппократа в чинне законодавство, інші сприймають цей документ як морально-етичний стандарт без суттєвих змін [10, с. 669]. Іншим шляхом, еволюціонував захист такої складової приватності як право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер. Ще з часів стародавнього Риму та Греції особиста кореспонденція розглядалася як частина приватного життя, що потребувала особливого захисту, нам відомі способи захисту змісту кореспонденції. У стародавньому світі процес написання текстів був достатньо складним у сучасному розумінні, зазвичай вони писались на воску, яким заливали кам'яні або дерев'яні таблички, і якщо відправник хотів зберегти у таємниці зміст повідомлення, він міг написати його безпосередньо на табличці та залити воском зверху. Таким чином утаємничувався не лише зміст повідомлення, але й взагалі його існування. Відомими є археологічні знахідки 1875 р. зроблені у будинку міста Помпеї, де зберіглося більше 100 табличок, що датуються I ст. н. е. Помпейські таблички мають до п'яти сторінок, призначені для письма тільки на 2, 3 і 5-й. На 2 і 3-й сторінках писали головний текст документа, потім першу і другу таблички зв'язували (друга і третя сторінки виявлялися закритими), а в спеціальному жолобку посередині гладкої четвертої сторінки пропускали шнурок, який скріплювали печатками свідків, що були присутніми під час укладення угоди, причому кожен із них ставив свій підпис поруч зі своєю печаткою, чорнилом по дереву. Головним типом документів, що зберігалися були розписки, квитанції про сплату тощо [11, с. 100–101]. Цікавим видається те, що такий вид утаємнення змісту листування, як і самі таблички зберігався до XIX ст., а зник лише з появою поштового конверту у 1820 р. в Англії. На сьогодні ж еволюція листування, способи зберігання та захисту таємниці кореспонденції змінилася докорінно.

Наступний важливий висновок стосується того, що час від часу відбувається радикальне переосмислення змісту приватного життя і спроби простежити його історію як безперервну еволюцію, що не залежить від змін, суспільно-політичних, соціальних чи економічних видаються помилковими. Напевне саме тому, П. Вейн застерігає нас, юристів, що, «особливо ризиковано брати нинішню концепцію приватного життя як відправну точку й намагатися простежити його генеалогію інтерпритуючи минуле у світлі того, у що ми віримо сьогодні» [4, р. 320].

У зв'язку з цим, автори видання виділяють кілька переломних моментів в розумінні історії приватного життя, після яких воно набуває абсолютно нового забарвлення. Серед таких періодів – середина XIV ст., коли зміни були прискорені пандемією «чорної смерті» й призвели протягом кількох десятиліть до докорінної зміни способу життя людей у всьому західному світі [5, р. 10]. Саме в цей час

в Англії з'явилася низка юридичних механізмів, так чи інакше пов'язаних з визнанням і захистом недоторканності приватного життя в загальному праві. В 1348 р. вперше було розглянуто позов (action of assault), яким введено заборону не лише на завдання тілесних ушкоджень, побоїв (action of battery), а й на замах на такі дії. Напад міг бути визнаним і кримінальним, і цивільним правопорушенням, отже, міг призвести до кримінального переслідування, цивільної відповідальності або і того, і іншого. Майже одночасно з'явився правовий захист фізичної особи від шуму, запахів, пилу, диму, надмірної вібрації, внаслідок чого сформувалося право про порушення спокою (law of nuisance), засноване на позові про шкідливість (action of nuisance). Таким чином, повага до емоцій людини призвела до розширення рамок розуміння особистої недоторканності, вивівши її за межі тілесної недоторканності людини. Поступово набуває ваги репутація людини, її статус серед інших людей. З'явилися юридичні механізми захисту від наклепу (law of slander and libel) (перший позов про захист від наклепу (action for slander) датується 1356 роком) [12, с. 10; 13, с. 30–35]. У 1361 р. в Англії розробили й прийняли Justice of the Peace Act, що вперше в історії людства закріпив право на невтручання в особистий й побутовий простір, зокрема шляхом підслуховування та підглядання. Поштовхом прийняття закону було занепокоєння щодо непоодиноких випадків вторгнення в житло співгромадян, порушення їх спокою солдатами, які поверталися з війни у Франції, й існувала потенційна загроза того, що вони не зможуть реінтегруватися у свої громади. Закон уповноважував мирових суддів ув'язнювати правопорушників, брати з них підписку про невіздр, зобов'язуючи їх добре поводитися по відношенню до Корони і народу королівства, і встановлював штрафи, уточнюючи, що штраф повинен бути «розумним і справедливим» відповідно до обставин правопорушення. Закон залишається чинним в Англії та Уельсі до сьогоднішнього дня [14], а принцип, закладений у цьому законі загального права застосовується у законодавстві багатьох держав з появою сучасних засобів комунікації.

Наступні події, що змінили світогляд людей у розумінні приватності, відбуваються в XVI–XVII ст. і пов'язані вони, як зі змінами буденного життя людини, так з зовнішніми факторами. Основними факторами визнаються зміна ролі держави в житті пересічних громадян, поява друкарства, розвиток нових релігійних течій. Особливо яскраво це демонструє приклад колонізації Америки. На думку Д. Флаєрти, власність або володіння землею в Новому Світі створили надійну основу для приватності, а великі відстані між садибами, умови саме для фізичної приватності, що стала характеристикою повсякденного життя, дім перетворився на основне місце усамітнення [15, р. 25]. Сімейні таємниці вважалися особистою справою, а їх розголос засуджувався.

Проводячи історичні паралелі відзначимо, що розуміння приватності життя, у тому числі сімейного, формувалося також і на теренах України. Так, в листі К. Розумовського до І. Г. Галаган від 29 травня 1778 р. останній дорікає чоловікові племінниці за публічний розголос сімейного конфлікту: «вештаючись судами й консісторіями з дружиною Вашою, вчинили проти правил розумної людини, а тим більш батька законним дітям Вашим, чому й довели себе вже до такої крайності, що Вам в одному будинку й, так би мовити, під одним дахом ужитися годі [16, с. 123].

В США почала ефективно використовуватися формула «мій дім моя фортеця» (My house is my Castle). Цей вислів приписують англійському юристу XVII ст. Едуарду Коку (Edward Coke (1552–1634), він зустрічається в його коментарях до британського законодавства, що були опубліковані (1628–1644) під назвою «Встановлення англійського права». Сенс виразу: мій дім – це те місце на землі, де

я можу і повинен почуватися в цілковитій безпеці. Р. Хіксон, показує, що в 1790 р. на захист цього права виникла опозиція проти першого перепису населення США, хоча уряд вимагав не більше, ніж перерахувати людей, як рабів, так і вільних. Незадоволені висловлювали побоювання, що громадяни не були належним чином захищені від небезпеки, а приватні справи або сімейні таємниці будуть розголошені сусідам. Сьогодні приватна оселя (дім) сприймається саме так, оскільки саме це місце – особистий замок, який показує зв'язок з приватністю, що пов'язана з багатством [17, р. 24].

У кінці XVIII–XIX ст. внаслідок процесів внутрішньої міграції велика кількість жителів переселилася до міст, залишивши свої маленькі громади, суспільство стало більш різноманітним, і разом з цим більш анонімним, а право на недоторканність приватного життя почало отримувати формальне визнання у виді законів в Англії та Сполучених Штатах Америки [2, с. 162]. З цієї причини сьогодні акцент досліджень історії правового осмислення приватного життя перемістився до США та про США. В цьому контексті назвемо кілька робіт, присвячених вивченню цього питання, а саме: праця Д. Флаєрти, присвячена історії приватності в колоніальній новій Англії [15], Д. Либрона про місце права на приватність в інтелектуальній історії деліктного права [18], К. Гормли про еволюцію права на приватність з 1890 по 1990 рр. у США [19], дисертаційне дослідження С. Гаффін, присвячене урядовому нагляду за медіаресурсами в історичному контексті [20].

Наступною віхою в розвитку концепту приватності на міждержавному рівні можна визнати осмислення останньої в контексті розвитку інформатизації суспільства. У 2007 р. Я. Холваст на конференції, присвяченій майбутньому ідентичності в інформаційному суспільстві, представив ґрунтовну доповідь на тему «Історія приватності» [21]. Одна з останніх робіт Д. Солоув, професора права юридичного факультету університету Дж. Вашингтона, відомого своєю науковою роботою з вивчення права на приватність (конфіденційність), присвячена історії права на інформаційну приватність, з основним акцентом на законодавстві США [22].

Виборюючи незалежність США прийняли цілу низку нормативних актів, що мають світове значення для розвитку ідеї прав людини, в тому числі права на конфіденційність у особистому та приватному житті: Акт про незалежність (1776), Конституція США (1787) та Біль про права (1791). Найважливіший вплив на розуміння та подальший розвиток законодавчого регулювання права на приватність має Біль про права, а саме перша, третя, четверта та п'ята поправки до Конституції США. Вони забезпечують можливість звернень до уряду, гарантують недоторканність приватного житла, особистих паперів, свободу від необґрунтованих обшуків та арештів та вилучень [20, р. 48–49].

Кінець XIX століття характеризувався суттєвим впливом позитивних досягнень буржуазних революцій на правосвідомість та правову культуру. У 1890 р. два американські юристи Л. Брандейса (L. Brandeis), С. Уоррент (S. Warren) у статті «Право на приватне життя» обґрунтували право на недоторканність приватного життя, що означає «право на те, щоб людині дали спокій», яке може бути захищене деліктним правом (правом про заподіяння шкоди) [23]. Вважається, що саме з цієї статті розпочалося широке обговорення концепції недоторканності приватного життя в США, й жодна наукова праця, присвячена питанню приватності, не обходиться без посилання на неї. Саме з нею пов'язаний початок нового модерного (сучасного) розуміння права на приватність. На думку, А.Е. Вальдман (A.E. Waldman) саме ця стаття була юридичною відповіддю на використання технологій, і незважаючи на те, що «право дати мені спокій» не було визначено, автори чітко дали зрозуміти, що законодавство повинно адаптуватися до того, як нові технології почали

використовуватися в суспільстві [24, р. 20]. Професор К. Гомлі аналізуючи еволюцію права на приватне життя впродовж століття з моменту виходу цієї статті вказує, що «історичні потрясіння або «каталізатори» створюють нові бренди приватності, коли існує законодавство не здатне впоратися з несподіваними суспільними та технологічними змінами. Таким чином, пошук простого визначення приватності є хибним пошуком. Навпаки, приватність залишатиметься надзвичайно чутливою до історичних тригерів, і нові перестановки цього «права на спокій» неминуче з'являтимуться в міру розвитку самої американської демократії» [19, с. 1–2].

Проте, не слід забувати, що ХХ ст. характеризує протистояння між двома типами держав, буржуазної та соціалістичної. Виникає питання чи існувала та визнавалася повноцінно приватна сфера в житті людини в державах, так званого соціалістичного табору? Дане питання в історіографії захисту права на приватність майже не досліджено й представлено поодинокими працями [25]. Механічне застосування поділу на публічне і приватне може привести до висновку, що в соціалістичних країнах не існувало приватного, а все перебувало під контролем держави (партії). Проте, аналіз кримінальних кодексів, зокрема УССР (УРСР), свідчить, що приватна сфера існувала, але держави такого типу намагаються втручатися в приватне життя людини, тримати його під постійним жорстким контролем, застосовуючи всю міць репресивного апарату, порушуючи баланс між публічним і приватним.

Висновки. Таким чином, історія становлення концепту приватного життя показує, що держава та суспільство на будь-яких етапах свого розвитку розрізняють публічне

і приватне. Визначення і структура приватного варіюються та трансформуються від одного суспільства до іншого, залежно від таких змінних як влада, держава, релігія, житло, сім'я. Історія права на конфіденційність особистого і приватного життя демонструє, що зміни у розумінні цього права тісно пов'язані з розвитком нових технологій, що збільшують можливості втручання держави, корпорацій, громадських об'єднань та окремих осіб у особисте та сімейне життя людини. Дійсно процес втручання у приватність, а значить і різноманітні способи, у тому числі й правові, захисту приватного життя у ХХ – на початку ХХІ ст. трансформувалися та урізноманітнилися.

Все частіше сфера приватного життя людини симбіює із захистом конфіденційності в інформаційному просторі, що диктує необхідність трансформації механізму правової охорони захисту інформації про приватне життя людини, розмежування сфер (кримінально-правового, адміністративного, цивільно-правового) регулювання тощо. Перспективним в цьому напрямку слід вважати уточнення об'єкту кримінально-правової охорони права на приватне життя та розмежування з іншими способами охорони чи захисту (інші галузі права), визначення інтенсивності й діапазону такої охорони, з огляду на різноманітність проявів приватності (рiвнiс) (можливість особи обмежити доступ інших осіб до персональної інформації про себе, конфіденційність, або можливість приховати будь-яку інформацію від інших, контроль з боку особи над тим, як інші особи використовують інформацію про себе, стани приватності, самоідентифікація та розвиток особистості, захист інтимних стосунків, інформація про стан здоров'я тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Серьогін В.О. Передісторія прайвесі в державах античності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 58–66.
2. Серьогін В.О. Розвиток уявлень про недоторканність приватного життя в епоху Просвітництва та в Новий час. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 160–169.
3. Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя (прайвесі) у конституційно-правовій теорії та практиці : монографія. Харків : Вид-во «ФНН», 2010. 608 с.
4. A History of Private Life. Volume I: From Pagan Rome to Byzantium Edited by Paul Veyne Translated by Arthur Goldhammer Series edited by Phillippe Ariès Georges Duby. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts. London, England. 1985. 688 p.
5. A History of Private Life. Volume II : Revelations of the Medieval World Georges Duby, Editor Arthur Goldhammer, Translator. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts. London, England. 1988. 650A History of Private Life : Volume III. Passions of the Renaissance Roger Chartier, Editor Arthur Goldhammer, Translator. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts. London, England. 1989. 656 p.
6. A History of Private Life. Volume IV: From the Fires of Revolution to the Great War Edited by Michelle Perrot Translated by Arthur Goldhammer Series edited by Phillippe Ariès Georges Duby. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts and London, England. 1990. 734 p.
7. A History of Private Life. Volume V : Riddles of Identity in Modern Times Antoine Prost and Gerard Vincent, Editors Arthur Goldhammer, Translator. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts and London, England. 1991. 640 p.
8. Гиппократ. Избранные книги / перевод с греческ. проф. В. И. Руднева. М. : Сварог, 1994. 736 с.
9. Шатковська І. В. Правове регулювання інституту лікарської таємниці (українська історія та міжнародний досвід). *Форум права*. 2009. № 3. С. 669–676. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09sivtmd.pdf>.
10. Вошені дощечки / Таблички. Енциклопедичний словник класичних мов. Київ : ВЦУ «Київський університет, 2017. С. 101–102.
11. Приватность и права человека. Международное исследование законодательства и реальной ситуации в области приватности (права на неприкосновенность частной жизни). Electronic Privacy Information Center (Вашингтон, США). Privacy International (Лондон, Великобритания), 2002. 69 с.
12. Право на приватність : *conditio sine qua non*. Харків : Фоліо, 2003. 216 с.
13. The Justice of the Peace Act of 1361 and Justice of the Peace Manuals cited in the Bruen case. URL: https://www.statutesandstories.com/blog_html/the-justice-of-the-peace-act-of-1361-and-justice-of-the-peace-manuals-cited-in-the-bruen-case/
14. Flaherty, D.H.: Privacy in Colonial New England. University Press of Virginia, Charlottesville. 1972. 312 p.
15. Будзар М. До історії українського дворянства першої чверті ХІХ ст. : лист Катерини Юхимівни Галаган онукам Петру і Павлу (1812). *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2020. № 1 (10). С. 122–128.
16. Hixson, R.F.: Privacy in a Public Society. Human Rights in Conflict. Oxford University Press, Oxford. 1987. 255 p.
17. Leebron D. W The Right to Privacy's Place in the Intellectual History of Tort Law, 41 Case W. Rsr. v. L. Rev. 769 (1991). URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/caselrev/vol41/iss3/11>
18. Ken Gormley. One hundred years of privacy. *Wisconsin Law Review*. 1992. 238 p.
19. Gaffin, Elizabeth S. *Friendship Brandeis: Privacy and Government Surveillance in the Era of Social Media*. Monterey, California. Naval Postgraduate School. 2012. URL: <http://hdl.handle.net/10945/7343>
20. Holvast Jan History of Privacy. URL: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-642-03315-5_2.pdf
21. Solove D. J. A Brief History of Information Privacy Law, 2016. 56 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=914271
22. Samuel D. Warren, Louis D. Brandeis The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, Vol. 4, No. 5 (Dec. 15, 1890), p. 193–220.
23. Ari Ezra. Waldman Privacy As Trust: Sharing Personal Information in a Networked World. Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of Arts and Sciences Columbia university 2015. 260 p.
24. Port, Andrew I. Love, Lust, and Lies under Communism: Family Values and Adulterous Liaisons in Early East Germany. *Central European History*. № 3. 2011. P. 478–505.